

ΟΙ ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ ΑΝΤΙΣΤΕΚΟΝΤΑΙ¹

Nicole Janigro*

Πενήντα χρόνια μετά το Αουσβιτς, οι γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι μιάς θέτουν σε επιφυλακή: ο «βραχύς αιώνας» τελειώνει μέσα στη φρίκη, οι σφαγές είναι πάντα επίκαιρες χωρίς να μπορούμε να πούμε «ποτέ πια». Μετά τη διάλυση της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας και ενώ οι δύο μεγάλοι, η Σερβία και η Κροατία, ετοιμάζονταν να διασταυρώσουν τα ξίφη, η Ευρωπαϊκή Ένωση κατήγγελλε τα πρώτα συμπτώματα μιας κρίσης διαρκείας. Η επιστροφή του πολέμου στην Ευρώπη καταλαμβάνει την Κοινότητα εξ απροόπτου, αποκαλύπτει τις διαιρέσεις της, αναζωπυρώνει παλαιές εντάσεις και προκαλεί νέες συγκρούσεις συμφερόντων.

Ο θάνατος του «ονείρου της Ευρώπης»

Στην πρώην Γιουγκοσλαβία μετά την πτώση του τείχους, όπως και στην υπόλοιπη Ανατολική Ευρώπη, η «Ευρώπη» ήταν η γέυση του εσπρέσσο, οι φουσαλίδες της κόκα-κόλα, τα χρώματα της Benetton, η πίστη σε ιδανικά που θεωρούνταν κοινά. Ο πόλεμος ανέτρεψε αυτό το επικείμενο μέλλον, συγχέοντας τους καλούς και τους κακούς, μετατρέποντας την Ευρώπη σε μια λέξη που κανείς δεν τολμούσε να προφέρει. Τη χρησιμοποιούσαν μόνο ειρωνικά, με απογοήτευση, περιφρόνηση, ίσως και με μια αηδία που μετά βίας κατάφεραν να καλύψουν. Το «όνειρο της Ευρώπης» πετάει πλέον πολύ ψηλά στους ουρανούς του Σεράγεβο και ταυτίζεται με τα καταδιωκτικά αεροπλάνα του NATO. Επί γης, οι παρεξηγήσεις ανάμεσα στους κατοίκους της πρώην Γιουγκοσλαβίας και τους Ευρωπαίους αυξάνονται ολοένα και μαρτυρούν μια προαιώνια πηγή ανησυχίας. Στο περιθώριο της ευρωπαϊκής ιστορίας οι βαλκανικοί λαοί διατηρούν με την Ευρώπη μία σχέση βαθιά και αμφίσημη, όπως τα παιδιά που περιμένουν χάρδια και καραμέλες από τη «Γιαγιά» και αισθάνονται προδομένα όταν εκείνη στρέφει το βλέμμα της αλλού. Η ασυνεννοησία μπορεί να έχει απροσδόκητα αποτελέσματα όπως την αναγνώριση των δημοκρατιών της Σλοβενίας και της Κροατίας τον Ιούνιο 1991 και της Βοσνίας-Ερ-

ζεγοβίνης τον Απρίλιο του 1992. Για τη διεθνή κοινότητα μια τέτοια πράξη τείνει να σφραγίσει το τέλος μιας διαδικασίας για κείνους, είναι το σύμβολο μιας νέας αρχής. Οι έξι δημοκρατίες μάταια επαναλαμβάνουν: «Ανήκουμε στην Ευρώπη»· προς το παρόν απλώς αλληλοσκοτώνονται.

Σύμφωνα με τον κροατικής καταγωγής ιστορικό Ivo Banac, η ευρωπαϊκή ιδέα έχει μετατραπεί σε μια ουτοπία σ' αυτό το τμήμα της Ανατολικής Ευρώπης που συνταράσσεται από την κρίση ταυτότητας του μετα-κομμουνισμού. Το τέλος της «Δεύτερης Γιουγκοσλαβίας» πυροδοτεί συζητήσεις και διαιρεί τους διανοούμενους, ακόμα και αν ο διάλογος για την «mitteleuropa», αν και ιδιαίτερα έντονος κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 80 μεταξύ των διανοουμένων της Ανατολικής Ευρώπης, δεν επικράτησε ουσιαστικά ποτέ στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Αυτό το «φάντασμα» δεν ήταν δυνατόν να μην επα-

ναφέρει τη διαίρεση Βορρά και Νότου κατά μήκος των στρατιωτικών συνόρων που υποτίθεται ότι υπεράσπιζαν τη χώρα από τον τουρκικό κίνδυνο, μια διαίρεση που αντιστοιχεί με το αντικείμενο αντιπαράθεσης που είναι σήμερα η Κρίαινα.

Εκείνοι που, μετά το θάνατο του Τίτο και κατά τη διάρκεια της ατελείωτης κρίσης της δεκαετίας του '80, αναπολούσαν το στυλ «mitteleuropa», είναι σήμερα ένθερμοι ζηλωτές των κροατικών ιδεωδών. Η Εταιρεία Συγγραφέων εκπροσωπεί τη θέση τους, μια εταιρεία από την οποία απομακρύνθηκαν προσωπικότητες όπως ο συγγραφέας και δοκιμογράφος Predrag Matvejevic και η συγγραφέας Dubravka Ugrešić, τα έργα των οποίων έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες και οι οποίοι ζουν πια κυρίως στο εξωτερικό. Όταν η σύγκρουση μεταξύ Ζάγκρεμπ και Βελιγραδίου έγινε ένοπλη, η προπαγάνδα την παρουσίασε ως σύγκρουση πολιτισμών: από τη μία πλευρά, οι Κροάτες, καθολικοί, φιλο-ευρωπαίοι και δημοκράτες από την άλλη, οι Σέρβοι, βυζαντινοί, ορθόδοξοι και μπολσεβίκοι.

Στην Κροατία, ο πόλεμος γνωρίζει τη μέγιστη νομιμότητα στην αρχή της ένοπλης αντιπαράθεσης. Ακόμη και οι διανοούμενοι πέφτουν «θύματα»: πολλοί συγγραφείς και ποιητές αισθάνονται υποχρεωμένοι να καταταγούν για να υπερασπίσουν τη μητέρα πατρίδα. Οι μόνες που αμφισβητούν αυτές τις φιλοπόλεμες και πολεμοχαρείς εκδηλώσεις είναι κάποιες γυναίκες δημοσιογράφοι και συγγραφείς,

ΕΠΙΖΩΝΤΕΣ
ΖΕΤΙΝΩΣΙΠΗ

οι οποίες καταδικάστηκαν από τις διώξεις των ΜΜΕ στα σκοτάδια μιας οιονεί εξορίας. Τον Δεκέμβριο του 1992 το εβδομαδιαίο περιοδικό του Ζάγκρεμπ *Globus*, δημοσιεύει έναν κατάλογο πέντε «μαγισσών» προς προγραφή: Slavenka Drakulic (συγγραφέας), Rada Ivekovic (φιλόσοφος), Dubravka Ugrešić (συγγραφέας), Jelena Lovrić και Vesna Kesic (δημοσιογράφοι). Ο κατάλογος αναφέρει επίσης τον τόπο γεννήσεως και την εθνικότητα των λεγόμενων «μαγισσών», το όνομα και την εθνικότητα των συντρόφων ή συζύγων τους, τις απόψεις τους και άλλες πληροφορίες ιδιωτικού χαρακτήρα, επιχειρώντας να αποδείξει την ελάχιστη αφοσίωσή τους στο νέο Κράτος. Όσοι απαρέσκουν στην εξουσία κατηγορούνται για jugonostalgiar, αλλά η «γιουγκονοσταλγία» είναι ένα συναίσθημα διαδεδομένο μεταξύ εκείνων που είδαν το γεω-πολιτικό χώρο τους να συρρικνώνεται και αναγκάστηκαν να βήσουν τα ίχνη της προηγούμενης μικτής τους ταυτότητας. Θα παρατηρήσουμε ότι ειδικά οι γυναίκες του φεμινιστικού δικτύου που είχε σχηματίσει την εποχή όπου η Γιουγκοσλαβία υπήρχε ακόμα (βλ. *What can we do for ourselves?*, Βελιγράδι, Ιούνιος 1994, Center of Women's Studies, Research and Communication) κρατούν σήμερα τα ηνία.

Το ρήγμα ανάμεσα στους «κοσμοπολίτες» συγγραφείς και σ' εκείνους που εξυμνούν την ιδιαιτερότητα του κροατικού πεπρωμένου εμφανίζεται με την ευκαιρία του 59ου Συνεδρίου του Pen Club, στο Ντουμπρόβνικ, τον Απρίλιο του 1993. Η κροατική συμμετοχή στη βοσνιακή σφαγή βάζει ένα τέλος στο μήνα του μέλιτος της εθνικιστικής κυβέερησης και των διανοουμένων. Η συμπεριφορά των ανδρών της Milicia στην Ερζεγοβίνη, η καταστροφή του Μόσταρ συγκλονίζουν. Μια

ομάδα ξένων προσωπικοτήτων, μεταξύ των οποίων ήταν ο Ivo Banac και ο Christopher Cviic, κήρυκες της κροατικής υπόθεσης στο εξωτερικό, και οι ιδρυτές της επιθεώρησης *Erasmus* του Ζάγκρεμπ, πεπεισμένοι για τη δυνατότητα συνύπαρξης εθνικισμού και δημοκρατίας, δημοσιεύουν μια ανοιχτή επιστολή όπου καταδικάζουν τον πρόεδρο Franco Tudjiman. Η *Erasmus* οργανώνει στρογγυλές τράπεζες μεταξύ Σέρβων και Κροατών, Κροατών και Μουσουλμάνων, και γίνεται σημείο αναφοράς για όλους εκείνους που επιχειρούν να συγκροτήσουν μια οποιαδήποτε μορφή αντιπολίτευσης. Το «κριτικό πνεύμα» στην Κροατία δεν είναι ακόμα αυτονόητο. Η επίσημη θέση, φιλοδυτική επίσης, εμφανίζεται συχνά καθαρά ωφελμιστική: ο ξένος είναι ύποπτος και η κοινή γνώμη πρέπει να πεισθεί για την ανωτερότητα του τοπικού προϊόντος. «Όπως θα το έχετε ήδη επισημάνει, ζούμε υπό καθεστώδες που δεν είναι πια ούτε κομμουνιστικό ούτε μετα-κομμουνιστικό ούτε εθνικιστικό ούτε μετα-εθνικιστι-

κό. Βρισκόμαστε εκ νέου μεταξύ Ανατολής και Δύσης: υπάρχει λίγη ελευθερία και λίγη τυραννία, λίγη δικαιοσύνη και αρκετή αδικία. Όλες οι κατευθύνσεις είναι πιθανές, εμπρός, πίσω, δεξιά, αριστερά, αρκεί να κινηθούμε κάτι που κατά τη γνώμη μου δεν θα γίνει». Μ' αυτά τα λόγια ο Stojan Cerovic, πολύ γνωστός συντάκτης κύριων άρθρων, περιγράφει την ατμόσφαιρα της εποχής στις σελίδες του ανεξάρτητου εβδομαδιαίου περιοδικού *Vreme*.

Η αντίσταση των διανοουμένων

Η Σερβία, γεωγραφικά απομακρυσμένη από τον πόλεμο, και σωματικά βαλλόμενη από τους «αδελφούς» Σέρβους της Βοσνίας και της Κροατίας, που δεν γνωρίζουν πλέον αν είναι λιποτάκτες ή πρόσφυγες, εγκαταλειμμένη από περισσότερους από τετρακόσιες χιλιάδες ανθρώπους μέσης ή ανωτάτης μόρφωσης, και απομονωμένη από τις κυρώσεις, φαίνεται να αδρανή. Η αντιπολίτευση των διανοουμένων, αντιεθνικιστική,

και συχνά ειρηνιστική, συγκεντρωμένη στον «Κύκλο του Βελιγραδίου», εμπνέει συναντήσεις και διαλέξεις, επιθεωρήσεις και εκδοτικούς οίκους, εφημερίδες και ελεύθερη ραδιοφωνία. Πολλοί, πάντως, πιστεύουν πως οι διανοούμενοι έπαιξαν έναν σημαντικό ρόλο στην έκρηξη της διαμάχης. «Πριν ανταλλάξουμε πυροβολισμούς, ανταλλάξαμε απόψεις», υποστηρίζει ο συγγραφέας Filip David, ένας από τους ελάχιστους που έμειναν εκεί, καταδικασμένος σε ένα είδος εσωτερικής εξορίας μέσα στην αδιαφορία εκείνων που διατείνονται ότι στο Σεράγεβο δεν συμβαίνει τίποτα εδώ και χρόνια: χωρίς δουλειά, αφού εκδιώχτηκε μαζί με άλλους πολλούς από το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και το πανεπιστήμιο. Στην πρώην πρωτεύουσα, οι διανοούμενοι πέρασαν από τον κομμουνισμό στον εθνικισμό: όπου φυσά ο άνεμος, συγκαταλεγμένων των

αντικομμουνιστών του Μάη του '68. Η στρατιωτική επέμβαση στη Σλοβενία και στην Κροατία υποσχόταν μία Blitzkrieg με εξασφαλισμένη επιτυχία.

Ενώ οι διανοούμενοι που βρίσκονται στην εξουσία τρέφουν ακόμα ως μεγαλομανές όνειρο την έκρηξη τουλάχιστον του τρίτου παγκόσμιου πολέμου, ή γίνονται δεξιότεχνες της διπλωματικής Realpolitik, η Άλλη Σερβία προσάπτει στην Ευρώπη αναποφασιστικότητα, κυρίως όμως, δεν καταφέρνει να αποδεχτεί την κατάστασή της: ο *από μηχανής θεός* του πολέμου, ο Slobodan Milosevic αυτοπροσώπως, δεν είναι ο επίσημος συνομιλητής της ωραίας Ευρώπης; *Χωματερή*, αυτός είναι ο τίτλος που έδωσε ο συγγραφέας Dragan Velikić στην συλλογή των γραπτών του για τα «σκοτεινά χρόνια». Οι διανοούμενοι του Σεράγεβο που πίστευαν ότι είναι Ευρωπαίοι και νόμιζαν μάλιστα πως ήταν από τις πλέον εκλεπτυσμένες και κοσμοπολίτικες εκφάνσεις του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αισθάνονται η χωματερή της Ευρώπης. Στο Σεράγεβο, πριν

και κατά τη διάρκεια της μακράς κρίσης της δεκαετίας του '80, αλλά και στις ημέρες που προηγήθηκαν των πρώτων βίαιων εκρήξεων στην πόλη, έπνεε ένας αέρας συγκαταβατικότητας ως προς τις συμπλοκές στα Βαλκάνια. Ιδωμένη από το Σεράγεβο, η Γιουγκοσλαβία έδειχνε να μπορεί να ανασυγκροτηθεί δίχως δυσκολία. Μετά την κατάληψη και τη μοιρασιά, οι Βόσνιοι ή ήταν νεκροί ή είχαν τραπέι σε φυγή.

Οι επιζώντες αντιστέκονται στο όνομα ιδανικών όπως πολνεθνισμός και πολυ-πολιτισμός που χθες ακόμα θεωρούνταν ευρωπαϊκά. Και δεν καταλαβαίνουν γιατί η Ευρώπη περίμενε το καλοκαίρι και τους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ για να πάρει το μέρος τους. «Είμαστε αιχμάλωτοι της Ευρώπης και της νέας ευρωπαϊκής τάξης που πειραματίζεται μαζί με τα όρια της ανεκτικότητάς μας και δοκιμάζει νέες στρατηγικές θεωρίες μετά την κατάρρευση του κομμουνισμού», δηλώνει ο Franjo Kozul, καθηγητής δικαίου στο πανεπιστήμιο του Σεράγεβο. Οι βόσνιοι διανοούμενοι έστειλαν εκατοντάδες φαξ γέμισαν σελίδες επί σελίδων, έγραψαν φανταστικούς διαλόγους με τον φίλο ευρωπαίο για να του εξηγήσουν γιατί το Σεράγεβο είναι μοναδικό στον κόσμο. Στη βοσνιακή διαμάχη περί της μεθόδου, ο βόσνιος συγγραφέας Dzevad Karahasan συνομιλεί «με έναν ιδιαίτερα οξυδερκή και καλοπροαίρετο Γάλλο», αλλά η συνάντηση χρεώνεται με παρεξήγηση. «Πώς γίνεται να μην κα-

ταλαβαίνει ότι όλα τα προβλήματα, τα μικρά δικά μου προβλήματα καθώς και τα μεγάλα των άλλων, γεννιούνται από τον φόβο της διαπολιτισμικότητας, φόβο που διαμόρφωσε αποφασιστικά μία συγκροτημένη πολιτική και έστρεψε τα όπλα εναντίον όλων εκείνων που επιθυμούσαν να ζήσουν μέσα στη διαφορετικότητα» αναρωτιέται ο Dzevad Karahasan σε ένα απόσπασμα του βιβλίου του *Το κέντρο του κόσμου*, μεταφρασμένου εκτός από τα ιταλικά, και στα γαλλικά, τα γερμανικά και τα αγγλικά. Ο Zlatko Dizdarevic, δημοσιογράφος στην *Oslobodjenje*, δεν σταμάτησε να προκαλεί και να εξυβρίζει (στην Ιταλία μέσω της *Repubblica*) εμάς τους Ευρωπαίους θέλοντας να μάς πείσει πως αυτό που διακυβευόταν στην Βοσνία ήταν το «όνειρο της Ευρώπης». «Κοιτώ τον ουρανό της Βενετίας» γράφει ο ποιητής Abdulah Sidran στην συλλογή του *Το φέρετρο του Σεράγεβο*: «Οι άρχοντες της γης αποφάσισαν ότι βοσνιακός λαός δεν υπάρχει. Η Βενετία βουλιάζει. Η Ευρώπη βουλιάζει».

*Μετάφραση από τα γαλλικά
Σοφία Διονυσσοπούλου
Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών
Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης*

* Η Nicole Janigro είναι δημοσιογράφος, δοκιμογράφος, συγγραφέας του βιβλίου *Η έκρηξη των εθνών*, Feltrinelli, Μιλάνο 1993.

1. Επιθεώρηση *Liber*, τ. 25, Δεκέμβριος 1995.

